

Aneta Dawidowicz
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Rola prasy w rozwoju Narodowej Demokracji (1893–1939)¹

Słowa kluczowe: Narodowa Demokracja, prasa, publicystyka polityczna, obóz polityczny, system prasowy, komunikowanie polityczne

Keywords: National Democracy, the press, political journalism, political camp, press system, political communication

Abstract

National Democracy was one of the main Polish political movements of the end of occupation and the interwar period. Its position was reflected by the state of the press. National Democracy constituted a political camp which created the most opinion-forming press systems of the interwar period. Consequently, people's opinions were influenced by the country-wide newspapers representing the policy line of this socio-political movement, but also by the strong position of local, regional and community press titles. National Democracy had a large number of press titles and an efficient circulation and distribution network. The opinion-forming circle of National Democracy and the main creators of national political thought professionally assessed the importance of information and propaganda in publicising and popularising the national idea.

Uwagi wstępne

Znaczenie środków masowego przekazu jako narzędzia wpływu na społeczeństwo polskie zostało docenione w szerokim stopniu w drugiej połowie XIX wieku, co przejawiało się w intensywnym rozwoju prasy polskiej. Powstające u schyłku XIX wieku nowoczesne polityczne ruchy masowe: 1. ruch ludowy, 2. obóz narododemokratyczny, 3. ruch socjalistyczny dążyły do stworzenia profesjonalnego aparatu prasowego. Wydawana wówczas prasa była różnorodna: poruszała aktualne sprawy polityczne, problemy społeczne, gospodarcze, kulturalne, zawierała fragmenty dzieł literackich, poradniki gospodarskie, łamigłówki, krzyżówki, w celu pozyskania jak największego grona czytelników².

¹ Tekst został opracowany w ramach projektu badawczego *Mysł polityczna Stronnictwa Narodowego (1928–1939)* finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer 2013/09/B/HS5/00016.

² R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009, passim; A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa – Łódź 1982.

Prasa na początku XX wieku miała w Polsce pozycję podmiotu opinio-twórczego. Stanowiła niewątpliwie ważny składnik życia politycznego, społecznego, kulturalnego. Był to środek komunikowania względnie tani, dostępny, dostarczający aktualnych informacji, ciągły w przekazie, wszechstronny. W realiach pierwszych dziesięcioleci XX w. prasa odgrywała jedną z głównych ról w wyjaśnianiu świata i tłumaczeniu jego warstwy politycznej szerokim kręgom odbiorców, motywowała do podejmowania działalności politycznej, oddziaływała wychowawczo³.

Wyjaśnienia wymaga zestawienie wykorzystane w tytule artykułu. Pod pojęciem „Narodowa Demokracja” należy rozumieć szeroko rozumiany obóz narodowo-demokratyczny, w którego skład wchodziły nie tylko formalne struktury polityczne, lecz także liczne organizacje, towarzystwa i stowarzyszenia gospodarcze, społeczne, kulturalne, kobiece, sportowe (np. Narodowa Organizacja Kobiet, Polskie Towarzystwo Opieki nad Kresami, Stowarzyszenie „Straż Narodowa”). Często ich skład osobowy, oficjalne rezolucje czy postulaty były identyczne lub zbliżone do tych, które firmowały najważniejsze endeckie ośrodki władzy. Obóz narodowo-demokratyczny obejmował swoim zasięgiem szeroki, powiązany szeregiem związków ideowych, organizacyjnych i personalnych obóz polityczny, którego trzon stanowiły ugrupowania polityczne. Zasadniczy ośrodek decyzyjny obozu narodowo-demokratycznego stanowiła Liga Narodowa, organizacja tajna, nieliczna, elitarna. Aby prowadzić masową działalność polityczną, Narodowa Demokracja tworzyła wiele organizacji pomocniczych, satelickich, mających przeróżny charakter np. społeczny, zawodowy, środowiskowy. Organizacje te zwykło się określać mianem Narodowej Demokracji lub też obozu narodowodemokratycznego. Formacje o charakterze nacjonalistycznym zajmowały poczesne miejsce w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej. Trzon organizacyjny Narodowej Demokracji tworzyły: Związek Ludowo-Narodowy (1919–1928), Obóz Wielkiej Polski (1926–1933), Stronictwo Narodowe (1928–1939). Za symboliczne wydarzenie, otwierające działalność ideotwórczą i polityczną Narodowej Demokracji, przyjmuje się powołanie w 1893 roku Ligi Narodowej.

W literaturze naukowej istnieje kategoria: prasa polityczna Narodowej Demokracji. Pod tym pojęciem należy rozumieć: 1. periodyki wydawane i finansowane przez Narodową Demokrację, 2. periodyki spełniające wymogi organów partyjnych, 3. periodyki zajmujące się tematyką polityczną prezentowaną zgodnie z narodowym systemem wartości, 4. periodyki mające autorów publicystyki prasowej spośród członków Narodowej Demokracji. Pojęciem prasy ND można objąć także czasopiśmiennictwo wytworzone przez organizacje pomocnicze, szczególnie stowarzyszenia społeczne⁴.

³ E. Maj, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010, s. 245.

⁴ *Ibidem*, s. 246.

Wielopodmiotowość systemu prasowego Narodowej Demokracji

ND stanowiła jeden z głównych polskich ruchów politycznych okresu schyłku zaborów i dwudziestolecia międzywojennego. Jej pozycję odzwierciedlał stan prasy. ND była obozem politycznym który stworzył najbardziej opiniotwórczy system prasowy okresu międzywojennego. Endeckie środowisko opiniotwórcze oraz główni kreatorzy nacjonalistycznej myśli politycznej w sposób profesjonalny oceniali znaczenie informacji i propagandy w nagłośnieniu i popularyzowaniu idei narodowej. ND dysponowała rozbudowaną liczbą tytułów prasowych i sprawnie funkcjonującą siecią kolportażu i dystrybucji. Oddzielną grupę pism o proveniencji endeckiej stanowiły organy prasowe organizacji satelickich. Część z nich o żywocie efemerydalnym nie wytrzymała próby czasu. Opiniotwórcze środowiska endecji dysponowały również określonymi wpływami w redakcjach pism polonijnych, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych⁵.

ND od zarania traktowała prasę w sposób utylitarny, użytkowy, jako jedną z form upowszechniania myśli politycznej, a zarazem narzędzie wspomagające osiągnięcie doraźnych celów politycznych. Prasa miała wieloaspektowy udział w rozwoju obozu narododemokratycznego. Duża część wypowiedzi polityków ND o randze ideotwórczej pojawiała się na łamach prasy. W prasie ND publikowane były programy polityczne, sprawozdania ze zjazdów, podsumowania zebrań partyjnych, przemówienia prominentnych polityków wygłoszone podczas obrad parlamentarnych⁶. Zamieszczano również relacje z przebiegu zdarzeń wewnątrzpartyjnych. W prasie drukowano manifesty i deklaracje polityczne, jak na przykład fragmenty dzieła Romana Dmowskiego pt. *Myśli nowoczesnego Polaka*, ogłoszone w 1902 roku na łamach „Przeglądu Wszepolskiego”⁷.

Prasa polityczna ND już od końca XIX wieku pełniła niezwykle istotną rolę w procesach komunikowania politycznego⁸. Stanowiła ważny składnik rzeczywi-

⁵ Zob.: *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, red. A. Dawidowicz, E. Maj, Lublin 2010; *Prasa Narodowej Demokracji. Publicyści*, t. 3, red. E. Maj, A. Dawidowicz, Lublin 2012; *Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*, t. 4, red. E. Maj, A. Dawidowicz, Lublin 2013.

⁶ Zob. np.: *Program Stronnictwa Narodowego*, „Kurier Poznański” 16 X 1928, nr 476; *O prawo i honor narodu polskiego. Przemówienie senatora S. Głębkiego z dnia 26 lutego 1934 r. w Senacie w imieniu Klubu Narodowego*, „Zorza. Wieniec i Pszczółka. Pismo narodowe ilustrowane dla wszystkich” 1934, nr 11; *Klub Narodowy o projekcie konstytucji. Przemówienia senatorów Klubu Narodowego wygłoszone dn. 15 stycznia 1935 roku podczas rozprawy nad projektem nowej konstytucji: przemówienie senatora Joachima Bartoszewicza*, „Gazeta Warszawska” z dnia 21 I 1935 roku, nr 24, s. 6. *Uchwały Rady Naczelnej SN*, „Gazeta Warszawska” 1930, nr 282, s. 1, 2.

⁷ E. Maj, *Prasa: źródło w badaniach historii myśli politycznej*, [w:] *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym*, red. E. Maj, E. Kirwiel, E. Podgajna, Lublin 2015, s. 586.

⁸ Komunikowanie polityczne stanowi niezbędny warunek funkcjonowania polityki. Obejmuje werbalne i niewerbalne czynności pozwalające osiągnąć cel, jakim jest pozyskanie opinii publicznej. Oznacza tworzenie informacji, poglądów, idei przeznaczonych do upublicznienia.

stości politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturalnej ziem polskich. Już w latach 90. XIX wieku ND dysponowała licznymi periodykami. W okresie zaborów rozrządzała ponad 120 tytułami. Od początku istnienia ND jej liderzy, wśród których trzeba wymienić Romana Dmowskiego, Zygmunta Balickiego, Jana Ludwika Popławskiego, doceniali znaczenie prasy jako niezwykle istotnego środka pozwalającego na bezpośrednie dotarcie do odbiorców. Szczególnie efektywną metodą działania ND było poszerzanie wpływów za pośrednictwem organów prasowych. Przed 1918 rokiem w poszczególnych dzielnicach ND posiadała własne organy prasowe. Wśród tytułów prasowych jakimi dysponowała ND w Galicji, znajdowały się: „Przegląd Wszechpolski”, „Polak”, „Teki”, „Ojczyzna”. W Królestwie Polskim były to: „Pochodnia”, „Gazeta Polska”, „Goniec”, w zaborze pruskim między innymi: „Dziennik Berliński”, „Goniec Wielkopolski”, „Górnoślązak”.

Podjmowano szereg inicjatyw mających na celu rozszerzenia aparatu prasowego. W 1897 roku działacze Ligi Narodowej postanowili powołać nowe czasopismo przeznaczone dla inteligencji o teoretycznym charakterze. We Lwowie zaczął ukazywać się „Kwartalnik Naukowo-Polityczny i Społeczny”. W funkcjonowaniu tego pisma ważną rolę odegrali Jan Ludwik Popławski oraz Zygmunt Balicki. Czasopismo ukazywało się jednak bardzo krótko. Już w drugim zeszycie kwartalnika redakcja zapowiadała, że nie będzie się więcej ukazywać. Jako przyczynę zawieszenia pisma wskazano nazbyt wąski krąg jego odbiorców oraz znaczne koszty wydawnictwa. Kolejną inicjatywą było podjęcie przez Z. Balickiego starań nad przygotowaniem regionalnego pisma dla chłopów. Zaczęto wydawać w Sandomierzu czasopismo przeznaczone dla chłopów pod nazwą „Głos Ziemi Sandomierskiej”. Funkcję redaktorów objęli: Wojciech Wiącek i Antoni Surowiecki, nad całością czuwał Stanisław Kozicki⁹.

W Królestwie Polskim jednym z głównych periodyków ND był wydawany od marca 1908 roku „Głos Warszawski”. Jego redaktorem był Antoni Sadzewicz, zaś kierownikiem działu kulturalno-naukowego Antoni Potocki. Autorami większości artykułów byli znakomici publicyści obozu narodowodemokratycznego: Balicki, Dmowski, Jerzy Gościcki, Grabski, Kozicki, Jan Stecki. „Głos Warszawski” i „Gazeta Warszawska” wyróżniały się na tle innych czasopism. Wszystkie inne dzienniki warszawskie reprezentowały rodzaj pism informacyjno-komercyjnych. Natomiast „Głos Warszawski” i „Gazeta Warszawska” jako czasopisma o ściśle politycznym charakterze zabierały głos we wszystkich ważnych wydarzeniach natury politycznej. Były przeznaczone dla *wyrobionych politycznie* czytelników¹⁰.

W dziejach prasy ND wyraźnie uwidoczniły się dwie cezury czasowe: 1918 oraz 1926 roku. Odzyskanie przez Polskę niepodległości w roku 1918 otworzyło nowe możliwości w zakresie powoływania gazet polskich związanych z różnymi

Zob. szerzej: E. Maj, *Komunikowanie polityczne...*, s. 9-12 i następne; B. Ociepka, M. Ratajczak, *Media i komunikacja polityczna*, Wrocław 2000, s. 27.

⁹ A. Dawidowicz, *Zygmunt Balicki (1858–1916). Działacz i teoretyk polskiego nacjonalizmu*, Kraków 2006, s. 101.

¹⁰ Z. Kmiecik, *Program polityczny „Głosu Warszawskiego” (1908–1909) i „Gazety Warszawskiej” (1909–1909)*, Warszawa – Łódź 1980, s. 12-14.

nurtami politycznymi. ND sięgała do wzorców zachodnioeuropejskiego komunikowania politycznego przez prasę. Inspiracji dostarczał zwłaszcza francuski i brytyjski system prasowy. W 1918 roku swoją działalność wznowiła „Gazeta Warszawska” pod redakcją Zygmunta Wasilewskiego. Jej uzupełnieniem była warszawska „Gazeta Poranna za 2 grosze”.

Trudny okres w dziejach prasy ND nastąpił po przewrocie majowym, kiedy doszło do ograniczenia wolności słowa i często zdarzały się konfiskaty. Ich podstawą prawną było rozporządzenie prezydenta Ignacego Mościckiego z 10 maja 1927 roku przewidujące kary za *rozpowszechnianie nieprawdziwych wiadomości*. Konfiskaty były dotkliwe szczególnie z powodów finansowych¹¹.

Po przeobrażeniach jakie zaszły w ruchu narodowym po przewrocie majowym dostrzegalne były zmiany w geografii wydawniczo-prasowej. We wrześniu 1926 roku ukazał się pierwszy numer dziennika „ABC”. Skrót oznaczał *Aktualne, Bezpartyjne, Ciekawe*. Pismo miało być interesujące dla osób, które nie miały wyrobionego poglądu na ówczesną sytuację polityczną. Teksty w „ABC” redagowali: Jerzy Zdziechowski, Stanisław Strzetelski, Stanisław Piasecki.

Prasa ND w latach 1893–1939 miała charakter zróżnicowany. Wyróżnikiem systemu prasowego ND stała się jego wielopodmiotowość. Biorąc pod uwagę różne kryteria, można wyodrębnić kilka segmentów prasy ND. Z uwagi na kryterium terytorialne wyodrębniono trzy grupy prasy ND: a) prasę ogólnopolską, określaną również mianem centralnej, (mianem prasy centralnej można określić np. „Przegląd Narodowy”, „Przegląd Wszepolski”, „Prosto z mostu”); b) prasę regionalną; c) prasę lokalną (zwaną niekiedy prowincjonalną).

W II RP endeckie periodyki prasowe ukazywały się we wszystkich regionach kraju. Prasę polityczną ND wydawano między innymi w Bydgoszczy, Cieszynie, Częstochowie, Grudziądzu, Kaliszu, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Płocku, Poznaniu, Radomiu, Sosnowcu, Toruniu, Warszawie, Wilnie. Prasa polska musiała konkurować z prasą wytwarzaną przez mniejszości narodowe, a więc prasą niemiecką, ukraińską, żydowską.

Charakteryzując prasę lokalną (prowincjonalną), można zauważyć, że wpływowym organem endecji na Pomorzu było toruńskie „Słowo Pomorskie”. Natomiast w Małopolsce organ prasowy endecji pojawił się dopiero w 1922 roku. Powstał wówczas „Goniec Krakowski”. Stosunkowo dobrze rozwijała się prasa polityczna ND na Kresach Wschodnich. We Lwowie działało „Słowo Polskie”, które pozostawało w tamtym czasie najbardziej wpływową gazetą w mieście. Periodyk ten znajdował się pod kontrolą endecji od czasów poprzedzających wybuch I wojny światowej. W latach 1920–1922 dziennik prowadził Wacław Mejbaum, od początku 1923 roku redaktorem był Stanisław Grabski, a w roku 1925 gazetę przejął Władysław Świrski. W Wilnie endecja dysponowała „Dziennikiem Wileńskim” redagowanym przez Aleksandra Zwierzyńskiego. W Białymstoku uruchomiono w 1919 roku wydawanie „Dziennika Białostockiego”, zaś w 1920 roku „Kurieria Białostoc-

¹¹ E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000, s. 160.

kiego” o narodowo-demokratycznym profilu ideowym¹². Ważnym ośrodkiem rozwoju prasy ND pozostawała w okresie Drugiej Rzeczypospolitej Wielkopolska. Posiadanie środków finansowych pozwoliło jej uruchomić liczne wydawnictwa prasowe na czele z „Kurierem Poznańskim”. Kilka z nich posiadało unowocześnioną formę, zbliżającą się do wydawnictw sensacyjnych. W Wielkopolsce wydawano „Orędownik Wielkopolski” „Wielkopolanina”, „Ilustrację Polską”. Rola Wielkopolski jako ważnego ośrodka prasowego ND wykraczała poza jej teren. W Toruniu ukazywało się „Słowo Pomorskie”, istniała również „Gazeta Bydgoska” założona w 1922 roku, która jako dziennik regionalny, obejmowała swoim zasięgiem teren województwa pomorskiego. Wszystkie wymienione tytuły znajdowały się pod kontrolą koncernu Drukarnia Polska, który miał swą siedzibę w Poznaniu¹³.

Prasa endecka była zróżnicowana ze względu na czytelnika. Biorąc pod uwagę kryterium społeczno-zawodowe: istniała prasa przeznaczona dla inteligencji, dla ludu wiejskiego, dla rzemieślników, dla robotników, dla młodzieży. Powoływano do życia różne tytuły prasowe skierowane do konkretnych grup społeczno-zawodowych. Ważnym pismem adresowanym do ludu wiejskiego był „Polak”. Na przełomie XIX i XX wieku oraz na początku XX w., kluczowe znaczenie miało oddziaływanie na lud polski poprzez prasę, która stanowiła podstawowy instrument formowania opinii publicznej i określania jej stanowiska politycznego. W okresie międzywojennym kolejnym istotnym organem prasowym adresowanym do ludu wiejskiego był tygodnik „Zorza”. Jej początki sięgają lat osiemdziesiątych XIX wieku¹⁴. Równie poczytny był skierowany do ludności wiejskiej periodyk „Wieniec i Pszczółka”. Specjalizacja prasy nie była jednak do końca przesądzona, bowiem numery np. „Polaka” lub „Zorzy” docierały zarówno do czytelników rekrutujących się z warstwy chłopskiej, jak i do nauczycieli, urzędników, aptekarzy¹⁵.

Pod względem tematycznym można wyodrębnić prasę ND o charakterze: 1. ogólnoinformacyjnym, 2. ideotwórczym, 3. specjalistycznym. Pod względem zasięgu czytelniczego prasa dzieliła się na masową oraz elitarną. Czynności kulturotwórcze i popularyzatorskie były dokonywane na różnych poziomach komunikacyjnych, od elitarnego do potocznego i masowego.

¹² Zob. M. Dajnowicz, *Działalność polityczna i ideowa inteligencji regionalnej związanej z Narodową Demokracją na łamach „Dziennika Białostockiego” i „Dziennika Wileńskiego”*, [w:] *Elita narodu czy biurokratyczna kasta? Problematyka inteligencji na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, red. E. Maj, M. Wichmanowski, Lublin 2012, s. 127-140.

¹³ Zob.: W. Wojdyło, „Słowo Pomorskie” (1920–1939). *Regionalny organ prasowy Narodowej Demokracji na Pomorzu*, [w:] *Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*, t. 4, red. E. Maj, A. Dawidowicz, Lublin 2013, s. 113-124; P. Jastrzębski, „Gazeta Bydgoska” 1922–1933, [w:] *Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna...*, s. 125-136.

¹⁴ E. Maj, *Lud wiejski: włościanin i narodowiec. Problematyka chłopska na łamach tygodnika „Zorza” w latach 1918–1939*, [w:] *Egoistyczna klasa czy odpowiedzialni współobywatele? Problematyka chłopska na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, red. E. Maj, W. Mich, M. Wichmanowski, Lublin 2010, s. 62-77.

¹⁵ E. Maj, *Narodowa Demokracja w województwie lubelskim w latach 1918–1928*, Lublin 2002, s. 25.

W rozwoju ND szczególną rolę pełniła prasa ideotwórcza. Przykładem tego typu były następujące periodyki: „Przegląd Wszechpolski”, „Myśl Narodowa”, „Polityka Narodowa”¹⁶. W systemie prasowym ND ważne miejsce zajmował „Przegląd Wszechpolski”, który był pismem społeczno-politycznym, wydawanym w latach 1895–1905 oraz 1922–1926. Pierwsza edycja „Przeglądu Wszechpolskiego” wychodziła we Lwowie, potem w Krakowie. W redakcji krakowskiego pisma „główne skrzypce dźwierzeli wówczas Roman Dmowski, Zygmunt Balicki, Tadeusz Grużewski”¹⁷. Na łamach miesięcznika wydrukowano słynny „manifest nacjonalizmu polskiego”, czyli „Myśli nowoczesnego Polaka” R. Dmowskiego. W „Przeglądzie Wszechpolskim” umieszczano kolejne programy Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego z lat 1897 i 1903.

Od 1905 roku wraz z zamknięciem „pierwszego” „Przeglądu Wszechpolskiego” pojawiła się potrzeba powołania podobnego pisma. W 1908 roku z inicjatywy Zygmunta Balickiego powstało nowe czasopismo pod nazwą „Przegląd Narodowy”. Był to miesięcznik poświęcony zagadnieniom *życia narodowego*, wypełniający lukę po zamknięciu „Przeglądu Wszechpolskiego”. W tym okresie redakcje czasopism stanowiły ważne ośrodki polityczne i kulturowe, wokół których skupiały się grupy ludzi o określonym światopoglądzie czy kierunku politycznym¹⁸.

Druga edycja „Przeglądu Wszechpolskiego” rozpoczęła się w styczniu 1922 roku a zakończyła w lipcu 1926 roku. Jego następcą stała się „Myśl Narodowa”, która zajmowała ważne miejsce wśród prasy ideotwórczej¹⁹. Jej pierwszy numer ukazał się 22 października 1921 roku. Redaktorem został znakomity publicysta endecki Zygmunt Wasilewski²⁰. „Myśl Narodowa” była ważnym organem ideotwórczym przeznaczonym dla czytelnika wykształconego, dysponującego znacznym poziomem wiedzy o zjawiskach politycznych.

Wśród prasy ideotwórczej ważne miejsce zajmowała „Polityka Narodowa”, wydawana w Warszawie od marca 1938 roku do czerwca 1939 roku. Funkcję redaktora naczelnego pełnił Zygmunt Berezowski, natomiast roli wydawcy podjął się Kazimierz Kowalski. W periodyku zamieszczano teksty analityczne poświęcone zarówno kwestiom międzynarodowym, jak i sprawom bezpieczeństwa wewnętrznego w państwie. Warto dodać, że „Polityka Narodowa” stanowiła ostatnie czasopismo powołane przez ND przed 1939 rokiem.

ND współtworzyła również periodyki specjalistyczne, przeznaczone dla konkretnych grup zawodowych, a w tym dla prawników, lekarzy, nauczycieli. W środowisku prawniczym znane było czasopismo „Rocznik Prawniczy Wileński”. Ist-

¹⁶ O genezie pisma „Polityka Narodowa” patrz: J. Giertych, *SN a kryzys dziejowy 1938 r. Relacja pamiętnikarska*, „Ruch Narodowy” 1955, nr 1.

¹⁷ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Feliks Młynarski, *Za kulisami*, część 1, maszynopis, sygn. 9829 III, k. 23.

¹⁸ Z. Kmiecik, *Prasa warszawska w latach 1908–1918*, Warszawa 1981, s. 198.

¹⁹ P. Jastrzębski, *Myśl Narodowa 1921–1939. Studium politologiczno-prasoznawcze*, Warszawa 2012.

²⁰ A. Dawidowicz, *Zygmunt Wasilewski (1865–1948). Publicysta, dziennikarz, organizator systemu prasowego Narodowej Demokracji*, [w:] *Prasa Narodowej Demokracji. Publicyści*, t. 3, red. E. Maj, A. Dawidowicz, Lublin 2012, s. 71–90.

niał ponadto dwutygodnik „Nowiny Społeczno-Lekarskie” przeznaczony dla lekarzy i będący organem prasowym Związku Lekarzy.

Podstawę systemu prasowego ND stanowiły dzienniki informacyjne. Redakcja „Gazety Warszawskiej”, a od 1935 roku „Warszawskiego Dziennika Narodowego”, nadała mu charakter pisma poważnego, elitarnego, prestiżowego. Formalnie apolityczny charakter miał dziennik „ABC”, ukazujący się w Warszawie od września 1926, wydawany przez Jerzego Zdziechowskiego. W jego winiecie znajdował się napis: „Aktualne, Bezpartyjne, Ciekawe”. Dziennik prezentował program polityczny OWP. Miał ofensywny charakter odpowiadający założeniom OWP. Uruchomiono 14 lokalnych, prowincjonalnych ośrodków „ABC” w większych miastach na obszarze całej Polski. W odbiorze czytelniczym wysokie miejsce miał „Kurier Poznański”.

Miernikiem oddziaływania ideologicznego były wydawnictwa polityczne i propagandowe oraz prasa. Niezwykle istotne stało się uzyskanie możliwości propagowania myśli politycznej. Doceniano wartość prasy jako kluczowego wówczas źródła informacji i perswazji. Centralnym organem SN była „Gazeta Warszawska”. Obowiązkiem wszystkich działaczy Stronnictwa Narodowego było czytanie i popieranie centralnego organu prasowego, jakim była „Gazeta Warszawska”²¹. W dokumentach partyjnych podkreślano znaczenie prasy. *Kryzys i represje rządowe sprawiły, że liczna niegdyś prasa kierunku narodowego skurczyła się lub w ogóle upadła. (...) Należy podkreślić, że w dziedzinie czytelnictwa prasy codziennej panuje wśród naszych członków niczym nieskrępowany liberalizm. Można spotkać się z takimi członkami, którzy prasy naszej nie czytają prawie wcale, abonują lub kupują dzienniki duchowi naszemu obce. To pomijanie prasy własnej jest dużym utrudnieniem w wychowaniu politycznym naszej organizacji. Zarząd Główny SN wprowadza przymusowe abonowanie „Warszawskiego Dziennika Narodowego” przynajmniej przez wszystkie zarządy kół²². Dla „młodych” SN przewidywano obowiązkową lekturę „Wielkiej Polski”, wychodzącej w Poznaniu oraz „Młodego Narodowca”.*

Funkcje prasy politycznej Narodowej Demokracji

Prasa ND pełniła wiele różnych funkcji. Mobilizowała do czynności politycznych, motywowała do podejmowania decyzji politycznych, integrowała wokół wybranego systemu wartości, oddziaływała wychowawczo, kształtowała opinię publiczną, przekazywała treści ideowo-polityczne, propagowała stereotypy polityczne²³.

²¹ Archiwum Akt Nowych, Stronnictwo Narodowe, sygn. 6, Sekcja Młodych, *Sprawozdania z działalności okręgów, okólniki, odezwy, komunikaty. Instrukcje i podstawy programowe*, Stronnictwo Narodowe, Komunikat nr 2, Kraków, 28 kwietnia 1934 roku.

²² Archiwum Akt Nowych, Stronnictwo Narodowe, sygn. 6, Zarząd Główny, Rada naczelna, *Uchwały, sprawozdania, stan organizacyjny, rezolucja. Sprawozdanie z prac Zarządu Głównego SN za okres 25 IV 1937 do 24 X 1937*, k. 28.

²³ E. Maj, *Komunikowanie polityczne...*, s. 247

ND traktowała prasę w sposób użytkowy jako jedną z form upowszechniania myśli politycznej, a zarazem narzędzie wspomagające osiągnięcie doraźnych celów politycznych. Istotna była rola prasy w tworzeniu i realizacji założeń programowych Narodowej Demokracji. Prasa stanowiła także środek komunikacji literackiej o wyraźnym zabarwieniu narodowym.

Prasa ND pełniła różne funkcje. Ważna była szczególnie funkcja informacyjna, którą pojmowano w sposób dwojaki. Po pierwsze, komunikowano odbiorcom o aktualnych wydarzeniach w kraju i na świecie. Po drugie, zadaniem prasy politycznej ND było informowanie potencjalnych odbiorców o bieżących i aktualnych wydarzeniach wewnątrz obozu politycznego. Kolejna funkcja, opiniotwórcza, ułatwiała czytelnikom wyrobienie sobie zdania, opinii na jakiś temat, pomagała ukształtować czytelnikowi swój własny pogląd na daną sprawę. Tak było np. w sprawie tzw. kwestii stosunku do Rosji. Na łamach „Sprawy Polskiej” wydawanej w Petersburgu i będącej teoretycznym organem endecji w Rosji, konsekwentnie prezentowano stanowisko prorosyjskie²⁴. Innym przykładem było przedstawianie stanowiska w sprawie tzw. kwestii żydowskiej. W środowisku narodowym utrwalił się pogląd o konieczności rozpowszechniania w społeczeństwie wiedzy na temat kultury żydowskiej. Odzwierciedleniem tych poglądów był stały dział zatytułowany „Judaica”, systematycznie zamieszczany w czasopiśmie „Myśl Narodowa”. Publikowano w nim teksty poświęcone badaniom judaizmu oraz kultury i cywilizacji żydowskiej. Zdaniem publicystów narodowych, Żydzi wyróżniali się bowiem wyraźnie odmiennym charakterem cywilizacyjnym i narodowym oraz specyficznym porządkiem moralnym. W opinii prasy ND Żydzi dysponowali zdolnościami do zazszczepiania destrukcyjnych idei i wartości młodemu jeszcze narodowi polskiemu. Adaptacja większej ilości tego „niszczycielskiego żywiołu” mogła przynieść zgubne skutki Polakom, gdyż najbardziej twórcze pierwiastki narodowe mogłyby być zastąpione elementami rozkładowymi, które mieli wносить Żydzi. W myśl przekonania o konieczności pogłębiania wiedzy na temat kwestii żydowskiej w Polsce i na świecie istniał powołany w tym celu specjalistyczny organ prasowy pod nazwą „Przegląd Judaistyczny”.

W przypadku prasy ND równie ważna była funkcja wzorcotwórcza. Prasa przedstawiała czytelnikom pożądane z punktu widzenia narodowego systemu wartości, wzorów osobowych. Na łamach prasy narodowej podejmowano się odtworzenia obrazu Polaka i jego charakteru narodowego. W okresie istnienia Stronnictwa Narodowego, postulowano model *obozowca-bojownika* uosabiającego karność, pokorę, siłę fizyczną²⁵. Prasa polityczna ND realizowała również funkcje kulturalne i estetyczne.

Prasa ND pełniła także funkcję rozrywkową: zarówno prasa codzienna, jak i periodyki wydawane co miesiąc spełniały tę rolę, dostarczając czytelnikom w różny sposób rozrywkę. Były to np. rubryki podejmujące szeroko rozumianą tematykę

²⁴ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności Polskiej Akademii Nauk, Kraków, Teki Józefa Zielińskiego, *Pół stulecia życia politycznego*, sygn. 7849, *Pamiętnik Stanisława Kozickiego*, t. I, 1876–1907, k. 387.

²⁵ S. Niewiadomski, *Ideal rycerski*, „Awangarda” 1929, nr 5–6, s. 98.

kulturalną, np. recenzje książkowe, teatralne, kinowe, informacje o odbywających się wydarzeniach rozrywkowych czy przykładowo niewielkie łańcuchówki, krzyżówki, itp.

Funkcja kontrolna miała na celu kontrolowanie przede wszystkim poczynań osób aktualnie sprawujących władzę oraz informowanie o tym szerszego grona społeczeństwa. Dzięki temu czytelnicy mieli możliwość uzyskania informacji o bieżących zmianach w państwie, które mogły mieć istotny wpływ na nasze codzienne życie. Prasa propagowała wiele kwestii, mających pozytywny wpływ na wzmacnianie więzi w społeczeństwie, miała też umacniać struktury wewnętrzne obozu narododemokratycznego.

Prasa niemal od początku istnienia odgrywała istotną rolę w procesie samoorganizowania się społeczeństwa. Na ziemiach polskich wydawnictwa poprzedzały tworzenie masowych stronnictw politycznych. Prasa stanowiła bowiem jeden z pierwszych elementów struktury politycznej stronnictw i partii²⁶. Ważna była funkcja organizatorska prasy ND. Za Ewą Maj powtórzyć należy, że prasa ND kształtowała środowisko polityczne, poprzedzając powstanie ruchu politycznego i partii politycznej. Można więc w przypadku prasy ND dostrzec jej znaczenie na etapie preorganizacyjnym. Tak było w latach 80. XIX wieku, kiedy prasa wytwarzała środowisko polityczne, poprzedzając powstanie ugrupowania politycznego czy partii. Omawiając tę funkcję prasy, czyli organizatorską – należy zwrócić uwagę na kilka istotnych organów, a więc „Głos”, lwowski „Przegląd Wszechpolski”, a także „Pielgrzyma”²⁷. Na łamach warszawskiego „Głosu” kształtowały się załączki ruchu wszechpolskiego oraz ideologii ND²⁸. Zwłaszcza w początkowej fazie istnienia pismo charakteryzowała nieokreśloność ideowa, brak jasnych, jednoznacznych koncepcji. Publikowano w nim artykuły popularyzujące myśl socjalistyczną, demokratyczną, bliską rosyjskiemu narodnictwu. Projektodawcą powołania do życia czasopisma był Aleksander Więckowski, który pozyskał dla swej idei Józefa Karola Potockiego, Jana Ludwika Popławskiego, Mieczysława Brzezińskiego, Aleksandra Łętowskiego, Zygmunta Herynga, Zygmunta Balickiego, Edwarda Paszkowskiego, Władysława Jabłonowskiego, Wacława Nałkowskiego, Tadeusza Kozerskiego. Z czasem do grona współpracowników i sympatyków „Głosu” dołączyli: Ludwik Krzywicki, Roman Dmowski, Józef Hłasko. Wśród współpracowników i sympatyków gazety znaleźli się znani na gruncie warszawskim publicyści i dziennikarze o dużej praktyce zawodowej, mający przy tym podobne biografie²⁹. Publicystów „Głosu”: Jana Ludwika Popławskiego, Zygmunta Wasilewskiego, Ignacego Radlińskiego, Wacława Nałkowskiego i Ludwika Krzywickiego łączyła ogólnie pojmowana postępowość. Brak do końca skryształizowanych koncepcji, początkowa nie-

²⁶ J. Myśliński, *Próba określenia miejsca i roli prasy w dziejach społeczeństwa polskiego doby powojennej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3, s. 9.

²⁷ E. Maj, *Komunikowanie polityczne...*, s. 246, 247.

²⁸ Pełny tytuł czasopisma brzmiał: „Głos. Tygodnik Literacko-Społeczno-Polityczny”.

²⁹ W. Hendzel, „Głos” (1886–1894). *Literatura–Krytyka–Teatr*, Opole 2000, s. 18–19.

określoność ideowa pisma powodowały, że na jego łamach głoszone poglądy zarówno bliskie socjalizmowi, jak i rosyjskiemu narodnictwu³⁰.

To właśnie na łamach „Głosu” ujawniła się obecna w myśli politycznej ND fascynacja siłą „ludu” polskiego. Wydawany od października 1886 roku w Warszawie tygodnik stał się prężnym ośrodkiem politycznym. Podstawowe hasło ideologii „Głosu” – *Dla ludu przez lud* kontynuowało przesłanie Manifestu Towarzystwa Demokratycznego Polskiego i odezwy „Ludu Polskiego” z 1881 roku – *Wszystko dla ludu przez lud, w imię dążeń ludu*³¹. Redaktorzy „Głosu” głosili zmierzch przewagi szlachty w życiu publicznym Polski. Ustalenia tu zawarte stały się immanentnym składnikiem myśli politycznej ND³². W zaborze pruskim funkcję preorganizacyjną spełnił wydawany w Pelplinie „Pielgrzym”, który stał się podstawą do budowy struktur ND w dzielnicy zachodniej.

Jak wspomniano wyżej, „Przegląd Wszechpolski” zaczął ukazywać się od pierwszych miesięcy 1922 roku. Jego pełna nazwa brzmiała „Przegląd Wszechpolski. Miesięcznik poświęcony polityce narodowej oraz zagadnieniom życia społecznego, ekonomicznego i umysłowego”. Zgodnie z tytułem miał to być organ ideowo-polityczny, którego zadanie polegało na formułowaniu ideowych postaw Związku Ludowo-Narodowego i upowszechnianiu jego myśli politycznej. Wydawcą periodydu był Mieczysław Niklewicz. Początkowo w skład redakcji wchodził: Stanisław Kozicki, jako redaktor naczelny, oraz Roman Dmowski, Józef Petrycki, Edward Taylor i Bohdan Wasiutyński. Od listopada 1922 do końca 1923 roku funkcję redaktora naczelnego pełnił B. Wasiutyński, pomiędzy styczniem a październikiem 1924 roku – Władysław Bartoszewicz, natomiast od listopada 1924 roku do zamknięcia wydawania czasopisma – Stefan Olszewski. Skład redakcji również ulegał zmianie – wśród jej członków można wymienić: Stanisława Głąbińskiego, Jerzego Drobnika, Władysława Jabłonowskiego, Ryszarda Piestrzyńskiego, Jana Korneckiego i Antoniego Peretiatkowicza³³.

Prasa ND pełniła ważną rolę zwłaszcza w warunkach wyjątkowych, specyficznych. Szczególnie po 1926 roku stała się nośnikiem nastrojów antyrządowych. Przewrót majowy oraz pogarszająca się sytuacja polityczna całego kraju zmusiły ND do zrekonstruowania swego systemu prasowego. Starano się nadać gazetom endeckim bardziej atrakcyjną szatę graficzną, szerzej rozbudować dział reklam.

³⁰ R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980, s. 22.

³¹ Idem, *Narodowa Demokracja, 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli...*, s. 22–24; idem, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989, s. 345.

³² Szerzej zob. L. Zdybel, „Głos” 1886–1899 – *narodziny idei narodowego demokratyzmu*, [w:] *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, red. nauk. A. Dawidowicz, E. Maj, Lublin 2010, s. 23–47.

³³ E. Maj, *Między egoizmem warstwowym a powinnością obywatelską. Problematyka ziemiańska na łamach „Przeglądu Wszechpolskiego” (1922–1926)*, [w:] *Anachroniczna kasta czy nowocześni obywatele? Problematyka ziemiańska na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, red. E. Maj, W. Mich, Lublin 2009, s. 78–79; eadem, *Związek...*, s. 156; M. Mroczko, *Stanisław Kozicki (1876–1958). Biografia polityczna*, Gdańsk 1999, s. 202.

Uwagi końcowe

Nowoczesne ośrodki myśli politycznej na ziemiach polskich w postaci masowych ruchów politycznych już pod koniec XIX wieku kształtowały własne systemy prasowe. Rola prasy w rozwoju ND była przemożna. ND od momentu powstania dążyła do zbudowania wpływowych, opiniotwórczych organów prasowych. Zaczęto zmierzać do stworzenia jak największej liczby czasopism, reprezentujących jej stanowisko lub też przejęcia już istniejących i zaadaptowania ich do własnych celów. Począwszy od 1893 roku, ND dysponowała przeszło kilkudziesięcioma tytułami.

Na łamach prasy ND formowane były główne założenia myśli politycznej. Kluczowe organy prasowe, takie jak np. „Kurier Poznański”, „Gazeta Warszawska”, „Myśl Narodowa”, „Przegląd Narodowy”, „Przegląd Wszechpolski”, „Polak”, „Słowo Polskie”, „Ojczyzna”, „Goniec Wielkopolski”, „Naród”, „Gazeta Polska”, „Dziennik Kijowski”, „Głos Polski”, „Sprawa Polska”, „Rok Polski”, „Dziennik Polski”, „Polityka Narodowa”, „Głos Lubelski” propagowały główne idee i wartości, składające się na myśl nacjonalistyczną, kształtowały opinię publiczną, głosiły sądy polityczne, ustalały poglądy na rzeczywistość polityczną i społeczną.

Prasa miała istotne znaczenie w rozwoju obozu narodowo-demokratycznego. ND traktowała ją w sposób użytkowy jako jedną z form upowszechniania myśli politycznej, a zarazem narzędzie wspomagające osiąganie doraźnych celów politycznych. Istotna była rola prasy ND w tworzeniu i realizacji założeń programowych. Stanowiła ona także środek komunikacji literackiej o wyraźnym zabarwieniu narodowym. Organizatorami i wydawcami prasy narodowej byli znakomici publicyści i dziennikarze: Bolesław Koskowski, Zygmunt Wasilewski, Jan Załuska.

Utrzymywanie własnych organów prasowych było ważnym zadaniem ND, pochłaniającym wiele sił i środków. Dzięki licznym periodykom prasowym, ND pozyskała wielu zwolenników, stając się pod względem liczebności znaczącą siłą polityczną w Polsce. Różnorodna, bogata, wielosegmentowa prasa ND miała znaczny udział w kreowaniu i rozpowszechnianiu nacjonalistycznej myśli politycznej. Prasa umacniała również wewnętrzne struktury obozu ND. Ścisłe określenie granic endeckiego systemu prasowego jest bardzo trudne. Wątpliwości nie nastęrczały jedynie te czasopisma, które poprzez swoje jednoznaczne związki wydawnicze personalnie podporządkowane były centralnemu kierownictwu partii. Pod koniec lat 30. XX w. prasa endecka nieco straciła na znaczeniu. Przyczyniły się do tego między innymi rozłamy wewnątrz Stronnictwa Narodowego.